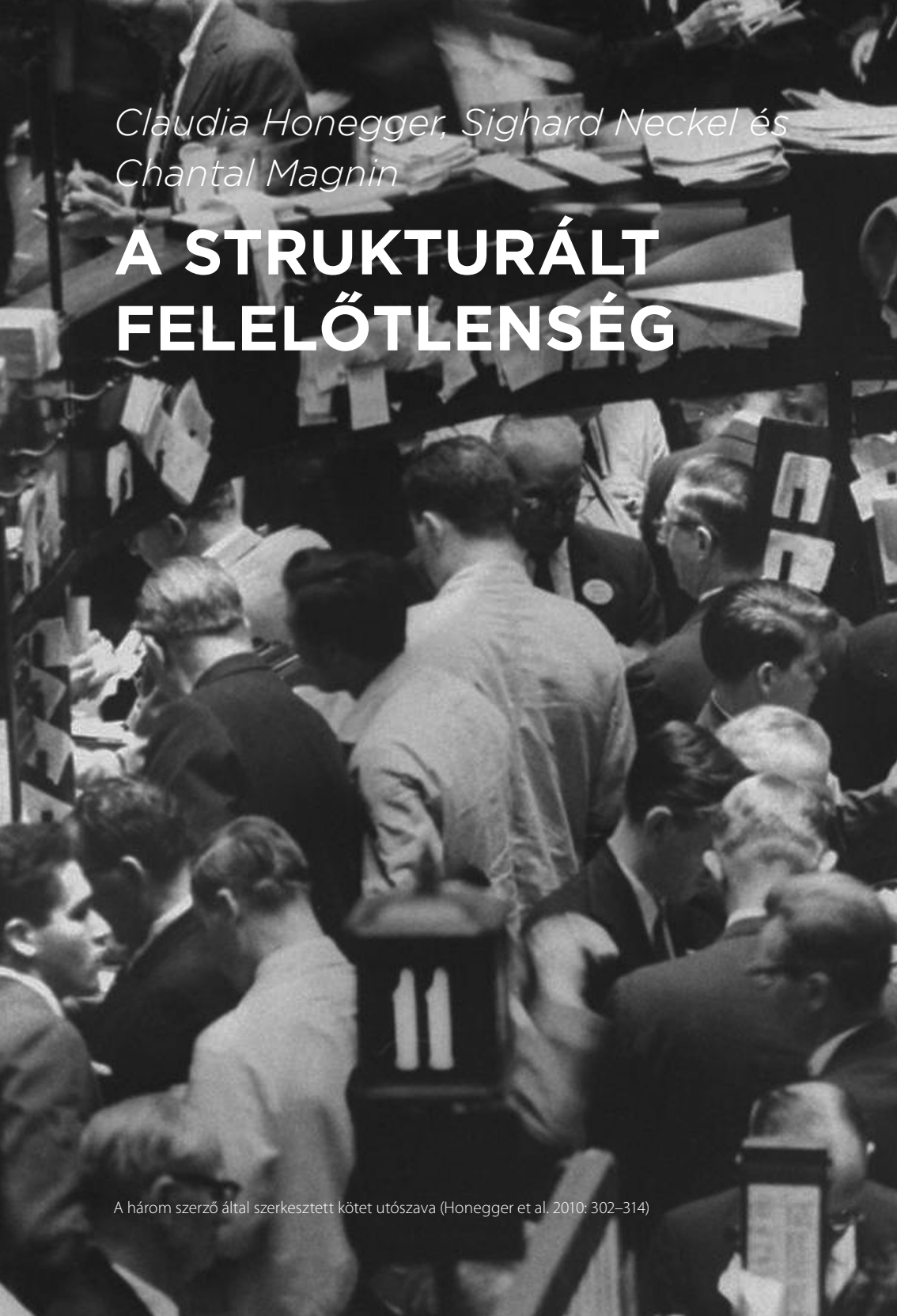

*Claudia Honegger, Sighard Neckel és
Chantal Magnin*

A STRUKTURÁLT FELELŐTLENSÉG

A három szerző által szerkesztett kötet utószava (Honegger et al. 2010: 302–314)

Az írás, mely a szerzők által szerkesztett kötet zárszava, a 2008-ban kezdődött világgazdasági válsággal kapcsolatos felelősség problematikáját tárgyalja. A pusztán rendszerméleti magyarázatokkal szemben a bourdieu-i cselekvésmélet fényében nagy hangsúlyt kapnak az egyéni döntések, illetve a pénzügyi világ szereplőinek narratívái. A „felelősség tolató-pályaudvarának”, illetve a felelősség delegálásának fogalmait írják le azt az átkeretezési gyakorlatot, ahogyan a bankárok és a pénzv világ dolgozói tagadják személyes felelősségüket a válság kialakulásában. Bár a válság első heteiben gyakoribb volt a bűntudat megjelenése, a politikai élet szereplőinek reakciói csak megerősítették a pénzügyi intézményrendszer struktúráit, ezzel is „feloldva” a személyes felelősség kérdését. A „rizikótársadalom” azonban nem számíthat előremutató változásokra egészen addig, amíg pénzügyi szegmensében nem korlátozzák a jelenleg is zavartalan „mammonizmust”.

A pénzügyi válság, amely a nyilvános észlelés szerint 2008 szeptemberében természeti katasztrófaként robbant bele a világgazdaságba, nem következett be olyan váratlanul, mint ahogy azt sok kortársunk és a legtöbb beszélgetőpartnerünk hiszi. Csakhogy a közgazdászok nem figyeltek a figyelmeztető hangokra. A Nobel-díjas Paul Krugman és a Yale-professzor Robert J. Shiller már 2004/2005-ben óvtak egy *housing bubble*-tól (ingatlanpiaci lufi) az Egyesült Államokban (Schiller 2009). De a társadalomtudományoknál is meglepően éles szemű megfigyelésekkel találkozhatunk a modern pénzpiacok kockázataival kapcsolatban, méghozzá sokkal korábban, mint ahogy azok (2008 őszén) mindenki számára láthatóvá váltak. Ezt nemcsak a *Casino Capitalism* politikai gazdaságtanára vonatkozó elemzésekről lehet elmondani (gondoljunk csak Susan Strange könyvére), hanem olyan szerzőkről is, akik nem gyanúsíthatók a kapitalizmus bírálataival. Így Niklas Luhmann már 1991-ben ezt írta a *Soziologie des Risikos* című könyvében:

„A pénzügytechnikai innovációk, amelyekről beszélünk, annyira újak, hogy az átfogó megítélésük még nem lehetséges. A fejlődésük még messze nem zárult le (ha valaha is le fog zárulni), és még soha nem voltak tesztelve egy súlyos gazdasági válságban. De annál inkább itt van az alkalom arra, hogy rámutassunk: az a tendencia, hogy minden kockázatot végső soron a gazdaságra pakoljunk rá, és ott a nagy hegyekben rendelkezésre álló pénz fátyla mögött eltüntessük, nem áll minden aggodalom fölött. Az ökológiai kockázatok, amelyeket a társadalmi rendszer fölállal, az előre nem látható effektusakkumulációk, küszöbátlépések és hirtelen fellépő irreverzibilítások a kontrollálhatatlan katasztrófák karakterével rendelkeznek. És vélhetőleg ugyanezt kellene elmondanunk a gazdasági kockázatokról is. Ezek azonban egy súlyosabb esetben sokkal közvetlenebbül és gyorsabban hatnak a társadalmi életre” (Luhmann 1991: 199).

A „súlyos gazdasági válságban” sorra kerülő „tesztet” – amelyről egykor Luhmann beszélt – a pénzügyi rendszer azóta átélte. Itt éppen azokra „az előre nem látható effektusakumulációkra, küszöbátlépésekre és hirtelen fellépő irreverzibilitásokra” került sor, amelyeket Luhmann előre látott. Rendszerelméleti nézőpontból mindenekelőtt az az érdekes, hogy a pénzügytechnikai innovációk nem képesek a gazdasági rendszer növekvő komplexitásának redukciójára. Ellenkezőleg, ezek az eszközök növelték a tőzsdén cserélt értékek szét-esésének kockázatát. Sőt eszerint az elemzések szerint maguk az innovációk váltották ki a válságot. Az újfajta hitelderivatívák és a strukturált értékpapírok a kockázatokat általában a gazdaságra hárították, és ezért a pénzügyi rendszer válsága ezt is a lehető legsúlyosabban érintette. A kockázatok ebben a perspektívában mint a technológiák mellékkövetkezményei jelennek meg, és így a pénzügyi válságot a pénzügytechnikai innovációk kockázatos mellékhatásának tekinthetjük. Jakob Arnoldi ezzel kapcsolatban egy instruktív vizsgálatot publikált (Arnoldi 2009).

A nézőpont, amelyet ebben a tanulmányban elfoglalunk, annyiban különbözik a rendszerelméleti megközelítésmódtól, hogy a kockázatokat a cselekvések és a döntések eredményének is tekintjük, és nem egyszerűen anonim technológiai fejlődésekre vezetjük vissza őket, amelyeket a szereplők nem is tudnak befolyásolni. A derivatívákvaló kereskedelem például egészen a nyolcvanas évekig illegális volt, és tiltott szerencsejátéknak minősült, amíg az egyre erősebbé váló érdekcsoportok mint egyfajta „innovációt” be nem tudták vezetni a pénzpiacokon. A cselekedetek tehát számítanak a meztelen számok, a kockázatos piacok és a digitális pénzügyi tranzakciók világában is. Vizsgálódásunk így egy olyan követelménnyel lép fel, amelyet a „praxeológiai” szociológiában a gazdasági szférával kapcsolatban már mások is megfogalmaztak (Bourdieu 1998): a társadalmi valóság folyamatait és struktúráit egy olyan praxis kifejeződésekként kell értelmezni, amelyet a kollektív módon formált habitusokra, a mezők logikájára, a gyakorlati értelemre, a stratégiai játék logikájára és a szereplők világképére és értelmezési mintáira lehet visszavezetni.

A bankvilág szereplőiről (akik a pénzvilág történeteiben közvetlenül involválva voltak) itt közölt portrék egy olyan empirikus megközelítést képviselnek, amely mindezekelőtt a bankkörök társadalmi valóságát és a modern pénzgazdaság általuk kiváltott folyamatait tartja szem előtt. A kutatásainkat nagyon tudatosan egy „időbeli közelségben” helyeztük el. Számunkra fontos volt, hogy az aktualitással szemkontaktusban maradjunk, de ugyanakkor ez a szemkontaktus kellő távolságból pillantson a folyamatokra. Az, hogy eközben a pénzügyi válságért való felelősség hamarosan az empirikus problémamegfogalmazásunk fókuszába került, összhangban van azzal a ténnyel, hogy sem a pénzügyi rendszer maga, sem a legmodernebb technikai eszközök bevetése nem hatálytalanítja a cselekvők, az érdekek és az ideológiák szerzőségére és hozzárendelhetőségére vonatkozó kérdést. A bankvilágban is az aktorok annak a szerzői, amit csinálnak. Ha csak az anonim

piaci törvényeket, a pénztechnikák logikáját vagy a verseny kényszerét követik, akkor az a valóságnak egy olyan értelmezési mintája, amely maga is szociológiai magyarázatra szorul.

Ha ebből a perspektívából összefoglalóan szemügyre vesszük a bankárok öninterpretációját (amelyeket a portréinkban összegyűjtöttünk), akkor először is föltűnik, hogy a pénzügyi válság következtében a bankvilágban eléggé elterjedt a rossz közérzet. Egyesek azért elégedetlenek, mert megszűntek azok a régi struktúrák, amelyek alkalmasak voltak a „komoly” bankügyletek lebonyolítására; mások azért, mert számukra a pénz nem valaminek az eszköze, hanem pusztán öncél. Egyesek az elveszett bizalomról beszélnek és annak szükségszerűségéről, hogy újra fel kell fedezni az ügyfeleket; mások egyszerűen sajnálják, hogy a pénzpiacokon a „buli” egy időre véget ért. Az önkritikus hangok mindenekelőtt a tradicionális bankügyletek alkalmazottai felől érkeznek, akik az ügyféltanácsadás és a fizetési forgalom szférájában dolgoznak. De azon specialisták némelyike is, akik felelősek voltak az új pénzeszközök implementálásáért, megfogalmaz kétkedő hangokat az *investmentbanking* üzleti modelljével kapcsolatban.

A felelősségre vonatkozó kérdés azonban általában elvész a határozatlanságban. Az elfojtott bűntudatot általában úgy keretezik, hogy a saját lelkiismeretüknek nem kell felelősséget vállalnia. Ezért a bankármilióben kialakult a „felelősség tolató-pályaudvara” (Thomá 2009), melynek vágányai különböző irányokba mennek. A válságban először is mindenki hibás, vagyis az emberek mohósága általában. Az, hogy a „mohóság erősebb, mint minden válság” – ahogy az egyik interjúnkban megfogalmazódik –, a legtöbb beszélgetőpartnerünk számára megkérdőjelezhetetlen igazság. A mohóság metaforavilágában (amely, mint domináns mozzanat, a pénzügyi válság magyarázatának minden kijelentését áthatja) az intézményesített versenyképzet eredménye az ember antropológiai gyökerezettségű hajtóerejévé naturalizálódik, amely a pénzpiacokon csak egy kedvező alkalmazási terepre talált. A „mohóság” mint értelmezési alakzat konzekvenciája egy általános megkönnyebbülés: mivel minden ember mohó, ezért a mohó bankárok is csak azt tették, amit a helyükben bárki tett volna. A pénzügyi spekulációk nyilvános kritikájában csak az az irigység artikulálódik, hogy a „lefölözésben” nem vehetett mindenki részt. Nem a pénzpiacok szabályozatlansága, nem a túlfeszített hozadéki modellek, nem a hatalom és a nyereség növelésének megnevezhető érdekei a felelősek a pénzügyi válságért, hanem egy érzés, amely állítólag minden gazdasági cselekvésben elkerülhetetlenül érvényre jut. Azt, hogy ez a nézet minden egyidejű utalást a mindennapi banki ügyletvilág racionalítására, a matematikailag pontosan kiszámítható kockázatokra és a pénztermékek biztonságára tiszta makulatúrává változtat, alig-alig fedezik fel ellentmondásként.

Egy második, a strukturált felelőtlenséget mentálisan előnyben részesítő minta középpontjában a delegálás áll. Ezért mindig a többiek voltak, akik ránk szabadították a

pénzügyi válságot. Közéjük tartoznak, tetszés szerint válogatva: a befektetési bankárok, a pénzügyi mérnökök, a minősítő intézetek, a pénzügyi szolgáltatók, az ügyfelek, a férfiak, a topmenedzserek, az amerikaiak, a politika vagy az állam. A legnagyobb öngazoló masinéria azonban „a piac”, amely a saját cselekvést állítólag természeti erőként determinálja, és amelyet a neoliberális közgazdászok hitközössége az utolsó harminc évben abszolút érvényűvé tett. A piac és annak törvényei mögött minden eltűnik, amit még hozzá lehetne rendelni az aktorokhoz és azok érdekeihez. Csak nagyon ritkán tekintik a saját cselekvésük maximáit és formáit a pénzügyi válság elemének, és vállalnak értük felelősséget. Ha a pénzpiacok rezsimjét szisztematikusan úton „garancia nélküli kapitalizmusként” lehet leírni (Bode és Pink 2009) (mert a hitelek minden fenntartás nélkül tovább lehetett adni, és a tőkeellátottság minden szabályát meg lehetett sérteni), akkor a strukturált felelőtlenység mintái a pénzpiacon cselekvők önértelmezéseiben és öngazolásaiban újra fölbukkannak.

De – ahogy azt egy bankár megfogalmazta – csak azt mondani, hogy magunkra vesszük a felelősséget, nagyon egyszerű. Ez semmin sem változtat, és következményei sincsenek. Mások kétségbe vonják azok szavahihetőségét, akik azt állítják, hogy felelősnek érzik magukat. Aki így beszél, általában nem ismeri az igazi kockázatokat, és talán még azt sem tudja, hogy miért is kellene felelősséget vállalnia. A kockázatok éppen a rejtettség és a szétszabdaltság miatt tűnnek el a könyvekből és a tudatból. Ennek következtében a felelősség érzése is szétarabolódik. A lényeg az, hogy minden ugyanúgy menjen tovább a növekedési rátákkal és a topnyereségekkel. Ki akarna lenni az első, aki befejezi a játszámát, amivel talán egy láncreakciót váltana ki, amely mindenkit a szerencsétlenségbe taszítana? Talán nem éppen akkor kellett volna a felelősségérzésre apellálni? De hogyan jöhetett létre egy olyan szituáció, amelyben egyetlen eldőlt dominókocka már elég volt ahhoz, hogy időlegesen ne csak a pénzgazdaság dőljön össze?

A felelősségérzés, éppúgy, mint a morális problémák érzékelése a modern bankszakma különböző működési és gondolkodási tereiben (amelyekből a beszélgetőtársaink származnak) nagyon eltérő. A *játéktéren* a számolás zsenijei – általában fizikusok vagy matematikusok, akik a pénzügyi eszközöket konstruálják – olyan mérnököknek tekintik magukat, akik fegyvereket gondolnak ki, de ezek használatáról mások döntenek, úgyhogy nem ők a felelősek. A felelősség a menedzsereké és a felsőbb szférában dolgozó bankároké, akikről a pénzügytechnikusok azt gondolják, hogy az általuk strukturált produktumoknak sem a komplex összetételét, sem a messzire nyúló hatásait nem értik. Jól fizetett és érdekes állásuk van, amelyben örömük telik, még akkor is, ha nem vágnak zsebre túlzottan nagy prémiumokat. Ha tudatára jutnak valamilyen morális problémának, akkor inkább felé hajlanak, hogy ezt cinizmussal kicselezzék, vagy az egész rendszernek hátat fordítsanak, és egy másik állást keressenek.

A *versenypályán*, ott, ahol prototipikus módon a szélsőségesen jól fizetett, és ugyanakkor állandó stresszel küzdő, általában fiatal férfi befektetési bankárok és deviza-kereskedők találhatók, egy olyan önkép uralkodik, amelyben a katonai harci metaforák meghatározó szerepet játszanak, és egy olyan életrajzi modellel találkozunk, amely a tulajdonképpeni élet kezdetét a jövőbe tolja el. Először napi huszonnégy órát gürcölni, nagy bónuszokat kaszálni, háromszor-négyszer állást változtatni, aztán a harmincas évek végén nyugalomba vonulni valahová, ahol már semmi sem emlékeztet a bankéletre. Az általában vett morálért és a saját tevékenységek következményeiért összevont felelősséggel tartoznak a bankintézmények vagy a politika, vagy a társadalom a maga egészében. Ők csak a kötelességüket teljesítették, és ha nem tették volna, akkor mások teszik meg. A *versenypályán* található nők ezzel szemben inkább arra hajlanak, hogy szakmai tevékenységük morális dilemmáját a privát moralitás felidézésével oldják fel. A saját személyes integritásukra vagy az akaratukra hivatkoznak, hogy egy konkrét erkölcsiség szabályai szerint élnek a saját családjukban stb. Valami hasonlót lehet elmondani a „jó nőkről” is a *tisztességszínpadon*. Sokan magas fokúan nonkonformnak tekintik magukat, és azt bizonygatják, hogy helyesen cselekedtek. Ezek a nők gyakran a fölkapaszkodók köréből kerültek ki, egy banktanfolyamon keresztül nőttek bele a hierarchikus kozmoszba, rendesek, ügyesek, és a pénzügyi válságig büszkéek voltak a pozíciójukra, emellett lojálisak a saját intézményükkel szemben. Jól látják a topmenedzserek és a befektetési bankárok felelősségét, akikhez nem akarják, hogy sok közülük legyen.

A *tisztességszínpadon* mozognak azok a bankárok is, akik reflektálnak a pénzügyi élet változásaira, és megütköznek a befektetési részleg önállósodása vagy a pénzgazdaság extrém matematizálódása miatt. De gyakran az a véleményük, hogy a belátásaik keveset segítenek, mivel a pénzbizniszben az aggodalmaskodók iránt nincs nagy kereslet. Az ő szempontjukból a bankok funkcionális munkamegosztása olyan magas szintet ért el, hogy egyetlen üzletág sem érti a másikat, és már senki sem akarja magára venni a felelősséget az üzletpolitika miatt – a legkevésbé a vezetői szinteken. Így mindenki továbbadta a csomagot anélkül, hogy a tartalmát ellenőrizni tudta volna, mindenki eleget tett a kötelességének a hierarchiában, sok pénzt tett zsebre, és közben egy nyugodt, szemlélődő életéről álmodozott. A gondolkodásra hajlamos bankárok csökkentik a penzumot, vagy korán nyugdíjba vonulnak, hogy új feladatoknak szenteljék magukat: egy iskolaépítésnek Afrikában, az indiai műkincsek gyűjtésének, vagy a japán cseresznyelazacok tenyésztésének. A saját szakmai világgal szemben egy boldogtalan rezignáció dominál.

Mások, mindenekelőtt a szürke zóna urai, az egészet pragmatikusabban látják. Ők a nyereségekről, az adókról, a termékek optimalizálásáról beszélnek, és arról, hogy ki kell tapogatni a kockázatos üzleti modellek határait, miközben még a legalitás határáig is el lehet menni. Abban a világképben, amellyel itt találkozhatunk, a felelősség a rendszeré, a

kapitalizmusé, az emberiségé általában, amely mindig is származási *species* volt. Nem részt venni egyszerűen idióta dolog lenne. Felelőtlenség lenne nem megragadni az esélyt, hogy az ember rövid idő alatt sok pénzt szerezzen, hogy ezt magára és a saját luxus-fogyasztására fordítsa, autókra, órákra, ékszerekre, vadásztokra, műtárgyakra és a világ operarepertoárjára.

A pénzügyi válság kitörésére való közvetlen reakció során 2008 végén és 2009 első hónapjaiban a bankvilágban bekövetkezett a bankárok öntudatának megkérdőjeleződése, kialakult egyfajta kételkedés a saját addigi világképben, amiről sok beszélgetőpartnerünk be is számolt. Néhányan bevallották, hogy életükben először éreztek valódi félelmet. Ennek kiváltója a Lehman Brothers bedőlése volt, ami bankármiliőben hatalmas riadalmat keltett. Bekövetkezett egyfajta magába szállás, sokan hirtelen készek voltak arra, hogy az addigi megszilárdult igazságait és hittételeiket kétségbe vonják. De ahogy az interjúinkból kiderül, az az idő, amíg a bankárok hitetlenkedve és megdöbbenve néztek a pénzügyi rendszer összeomlására, az első néhány hétre korlátozódott. Aztán gyorsan és meglepetésszerűen újra helyreállt a rövid időre megkérdőjeleződött öntudat. Mindez azzal kezdődött, hogy a bankárok már akkor, amikor a válság még a csúcspontján volt, igényt formáltak az információk uralására. A beszélgetőpartnereink rosszul informáltak és tudatlannak tekintették azokat, akik a bankok és az üzleti praktikák rossz hírét keltették. Különösen a médiában megjelenő hírszolgáltatás került a kritika kereszttüzébe, mintha a bankok reputációja csak a hátrányos sajtótudósítások miatt szenvedett volna kárt. Azt, hogy a pénzügyi válság alatt maguk a bankárok sem tudták, mi történik velük, megint gyorsan mindenki elfelejtette.

A döntő lépést az egy időre megzavart önkép helyreállítása és az örvénybe került hitrendszer felépítése felé azonban a politika tette meg. A bankok támogatására vonatkozó politikai intézkedések a bankárokat meggyőzték vélt nélkülözhetetlenségükről. Mivel a kormányzatok a bankok megmentése során általában eltekintettek attól, hogy bármiféle politikai nyomást gyakoroljanak a pénzgazdaságra, ezért a politikának ez a hatalomról való lemondása megerősítette a bankárok hatalomérzetét. A bankoknak a politikára gyakorolt befolyása a válság hatására nem csökkent, sőt inkább növekedett; sok államnak a bankoktól való függése továbbra is nagyon erős. Néhány nagybank vezetője maga elé tartott kézzel mondta: kormányok jönnek és mennek, de a bankok maradnak.

Az állami válságintervenció egyik paradox következménye ezen túlmenően abban áll, hogy ennek köszönhetően éppen azok a struktúrák erősödtek meg és reprodukálódtak, amelyek a pénzügyi válságot kihozták. A pénzpiaci kapitalizmus gazdasági sajátosságainak éles elméjű kutatói ezt *winner take all*-gazdaságnak (mindent a nyertes visz) nevezték (Frank és Cook 1995): eszerint a nagy nyereségek realizálásának legjobb feltétele az, ha már nagy tőkevagyonnal rendelkezünk, úgyhogy akiknek a legnagyobb

a bevételük, mindig azok profitálnak a legtöbbet a pénzpiacokból. A „winner-take-all” kapitalizmus időszakos összeomlása után egy olyan megmentési program következett, amely a *too big to fail* (túl nagy, hogy elbukjon) szabályát követte: egy cégnek csak elég nagynak kellett lenni és elég nagy veszteségeknek kellett elébe néznie ahhoz, hogy – mint „a rendszer releváns elemét” – megmentse a csődtől. A pénzügyi válság előtt a piac legnagyobb játékosai tették zsebre a legnagyobb nyereséget, a pénzügyi válság után pedig ők kapták a legnagyobb likviditási garanciákat.

A bankárok öninterpretációja mindezt nyilvánosan is hitelesítette, és ez megerősítette időközben gigantomániássá vált önértékelésüket, amely a boom hosszú éveit alakult ki. Még azok is, akik a beszélgetéseinkben szerényebbnek mutatkoztak, a válság következményeit meglepő magától értetődőséggel testálják rá a társadalomra, miközben a bankvilág strukturális átalakítását és esetleges áldozatait elutasítják. Azt ugyan mindenki elfogadja, hogy a társadalombiztosításban és a fogyasztásban a „takarékoskodás” elkerülhetetlen, de emellett áll az a vélemény, hogy a bankok előbb-utóbb megint vissza fognak térni a magas kockázatokkal való gazdálkodáshoz. A bankmenedzsereknek szóló bónuszfizetések – ebben a könyvben megjelenő szereplők messzemenően egyetértenek – továbbra is hatásos eszköz a vezetők és a munkatársak megfelelő toborzására és „díjazására”. Habár beszélgetőpartnereink időközben már kritikusan tekintenek a gyors pénzügyi sikerek kultúrájára, amelynek szimbólumát a magas bónuszok alkotják, a legtöbb interjúalany a bankszféra diffúz internacionalizálódását és amerikanizálódását teszi felelőssé, és nem a saját cége elvileg vitatható üzleti praktikáit.

De az valóban új a pénzügyi válság után, hogy már nincs mindenki számára hely. Egyeseknek menniük kellett, és azok, akik maradhattak, kimondhatatlanul boldogok azért, hogy ők maradhattak. Az ügyféltanácsadók és a banki alkalmazottak a hierarchia alsó és középső szintjén gyakran már sok éve dolgoznak a cégüknek. Nem azért, mert magas bónuszokat kapnak, hanem azért, mert erősen azonosulnak a hivatásukkal. A magas minőségi követelmények, a teljesítménykészség és a gyors pénzre való vadászat különböző logikákat követnek, amelyek a bankvilágban közvetlenül egymásnak csapnak és konfliktusban állnak egymással. Az ügyfélszolgálat köznapi funkciós szférájában többen sajnálkozásukat fejezték ki a pénzügyi válság és annak következményei miatt. Ötletek, koncepciók és javaslatok – hogy a jövőben hogyan lehetne elkerülni az ilyen megrázkódtatásokat – viszont alig-alig fogalmazódnak meg. Mintha az a meggyőződés uralkodna, hogy nem a bankárok dolga az üzlet értelmes szabályairól töprengeni. A bankvilág, amely alig-alig tud a realitással összhangban álló magyarázatot adni a válságra, erre sem tud válaszolni. Mindenesetre megfogalmazódnak bizonyos javaslatok, hogy a bónusz és a jövedelem viszonyát újra kellene gondolni, hogy egy jobb és hatékonyabb bankfelügyeletre lenne szükség stb. Azonban inkább azt a szükségletet lehet érezni, hogy a bankszektor újra

mint társadalmilag hasznos szolgáltatást kellene elismertetni. Ebben az összefüggésben hangsúlyozzák a bankárok a bankok funkcióját a „reálgazdaság” számára, és megint a hitelnyújtást említik legalapvetőbb üzletágként. A bankszakma valami olyasmi, mint egy nyilvános jószág, amely elismerést érdemel.

A nyilvánosság elismerését azonban a bankárok a szakmájuk számára csak akkor fogják visszaszerezni, ha sikerül átalakítaniuk azokat az üzleti modelleket, amelyek a válságot kiváltották és az ágazat hírnevét tartósan károsították. Értékteremtés kizárólag a spekuláción keresztül, a nyereségfokozás pedig végtelen tőkeáttételekre épül, a tőkepiac, mint a magas fokú kockázatos nyereségszerzés arénája – a mai banküzletnek mindezek a strukturális sajátosságai változtatásra szorulnak. Nem elegendő, mint ahogy azt e könyv sok szereplője teszi, egyedül a bankszektor jó hírnevének hanyatlására panaszkodni.

Hozzászoktunk ahhoz, hogy egy „rizikótársadalomban” élünk, és állandóan azzal vagyunk elfoglalva, hogy minden kockázat ellen harcoljunk. Ezt a bőrkön érezhetik a dohányosok, a száguldók, a túlsúlyosak, a környezetszennyezők, a fiatalok és az izlamisták. A legnagyobb társadalmi kockázatok közé azok tartoznak, amelyek a mai pénzügyi világ struktúráiban és praktikáiban rejlenek. Ha összeomlanak a pénzpiacok, akkor ez származtatott károkhoz vezet a gazdaságban és a társadalomban, amely károk szétszóródnak a legkülönbözőbb szférákba. Az államháztartások szegényházakká alakulnak át, a vállalatok tönkremennek, elterjed a stagnálás és a munkanélküliség, a valuták meginognak, és egész államok jelentik be fizetéseképtelenségüket. Bőven van okunk tehát védekezni a pénzpiacok kockázataival és mellékhatásaival szemben. Azonban az is különös, hogy miközben minden szokványos ellenszer az állami felügyeletnek van alávetve, addig a modern pénztechnológia „pénzügyi tömegpusztító fegyverei” minden kontroll felett állnak. Minden kockázatprevenciónak, mint ismert, van egy viszony- és egy magatartásdimenziója. A viszonyoldalon a pénzpiacok deregulációjának végre be kell fejeződnie. Ami a pusztító léténél fogva társadalmi kockázatot képvisel, azt meg kell szüntetni, be kell zárni a magas fokú kockázatos üzletágakat úgy, hogy az általánosságot ne lehessen többé túszul ejteni az önhasznú pénzügyi spekulációk kudarca miatt.

A magatartásoldalon csak akkor fog sikerülni a gyors pénz szenvedélypotenciálját és a bankoknál elterjedt pénzdelíriumot megszüntetni, ha a magas nyereségre való törekvést nem cserélik össze többé a boldogságra való törekvéssel. Már csaknem egy évszázaddal ezelőtt Georg Simmel ezt a magatartást „mammonizmusnak” nevezte, amelynek a lényege nem az, hogy a pénz a vágy öncéljává válik, hanem az, hogy a pénzben kifejezhető siker feltétlen tiszteletet vált ki (Simmel 2003: 313-tól). A bónuszmentalitásnak, amely értelmet és kielégülést szeretne találni a pénzhozadékok pusztán mennyiségi fokozásában, csak ritkán van része a beteljesülés érzésében. A „pénz és a dolgok pénzértékének imádása teljesen elválasztva a tulajdonképpeni praxistól és a személyes vágyaktól”

(Simmel 2003) notórius ürességet hagy maga után. Még nagyobb pénzhozadékok után kiált, ami azonban csak a következő csalódás előkészítője. A nagy nyereségeknek is szükségük van a korlátozásra és a pragmatikus értelem maradványaira. Lehet, hogy akkor a bankárok a tevékenységükben megint több értelmet láthatnának.

A társadalmat felszólították arra, hogy a bankok „párhuzamos univerzumát” még jobban integrálja a társadalmi felelősségvállalásba, anélkül, hogy megmaradna a maga elszakadt boldogtalanságában. Akkor a letaszított és nagy nehezen fölállt bankárokhoz az emberek nem gúnnyal, megvetéssel és „*ressentiment*”tel közelítenének. Lehet, hogy a „tiszteletre méltó kereskedő” példaképe a modern pénzvilág számára elavult. Ha azonban ez a hivatás túlzottan eltávolodik a maga áthagyományozott ideáljától, akkor a banknegyedek impozáns homlokzata mögött csak a homály, a rezignáció és a cinizmus fog elterjedni.

Fordította: Weiss János

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arnoldi, Jakob (2009): *Alles Geld verdampft. Finanzkrise in der Weltrisikogesellschaft*. Suhrkamp Verlag.
- Bode, Thilo – Pink, Katja (2009): Kapitlismus ohne Haftung. In: *Das Ende des Kasino-Kapitalismus? Globalisierung und Krise*. Szerk.: Blätter für deutsche und internationale. Blätter-Verlag: 69–76.
- Bourdieu, Pierre (1998): Das ökonomische Feld. In: Uő.: *Der Einzige und sein Eigentum*. VSA.
- Frank, Robert – Cook, Philip J. (1995): *The Winner-Take-All Society*. Free Press.
- Honegger, Claudia – Neckel, Sighard – Magnin, Chantal (2010): *Strukturierte Verantwortungslosigkeit. Berichte aus der Bankenwelt*. Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, Niklas (1991): *Soziologie des Risikos*. de Gruyter.
- Schiller, Robert J. (2009): *Die Subprime-Lösung. Wie wir in die Finanzkrise hineneingeraten sind – und was wir jetzt tun sollen*. Börsenbuchverlag.
- Simmel, Georg (2003): Mammonismus. In: *Georg Simmels Philosophie des Geldes*. Szerk.: Rammstedt, Otthein. Suhrkamp Verlag.
- Thomä, Dieter (2009): Rede und Antwort stehen. Die Finanzkrise läßt sich auch als Verantwortungskrise begreifen. In: *Neue Zürcher Zeitung*, június 24.